

LUTFIYNING “KO’NGLIM GIRIFTORING SENING” NOMLI G‘AZALI BADIY XUSUSIYATLARI

*Abduqahhor Jalilov,
Yunus Rajabiy nomidagi o‘zbek milliy
musiqa san‘ati instituti
“Maqom xonandaligi” kafedrasi katta o‘qituvchisi.*

Annotatsiya. Maqolada o‘zbek mumtoz adabiyotining yirik vakili mavlono Lutfiyning “Sening” radifli g‘azali mazmuni, badiiy xususiyatlari adabiyotshunoslik va san‘atshunoslik jihatidan yoritib berilgan.

Tayanch so‘zlar: Lutfiy, mumtoz adabiyot, so‘z san‘ati, istiora, aruz, munojot, ashula, musiqashunos va bastakor,

ARTISTIC FEATURES OF LUTFI'S GAZEL CALLED "I MISS YOU FOREVER"

Abstract. The article will reveal from the point of view of literary criticism and art criticism the artistic features of the ghazal of a major representative of Uzbek classical literature Mavlyana Lutfi, called "I miss you for ever".

Key words: poet Lutfi, classical literature, art of words, metonymy, aruz, munojot, song, musicologist and composer.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОСОБЕННОСТИ ГАЗЕЛЯ ЛУТФИ ПОД НАЗВАНИЕМ “ТОСКУЮ ТЕБЯ НА ВЕЧНИЙ”

Аннотация. В статье раскрывается в точки зрения литературоведение и искусствоведение художественного особенности газеля крупного представляя узбекского классического литературы мавляна Лутфи, под названием “Тоскую тебя на вечный”.

Ключевие слова: поэт Лутфи, классическая литература, искусства слова, метонимия, аруз, муножат, песня, музыковед и композитор.

Kirish (Introduction)

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyev 2024 yil 3 aprel kuni Toshkent shahridagi 1-bolalar musiqa va san‘at maktabi bilan tanishish chog‘idagi suhbatda san‘at maktablarining oliygohlar, teatrlar va boshqa madaniyat muassasalari bilan o‘zaro hamkorligini kuchaytirish vazifasini ham qo‘ydi. [1] Bundan ma‘lum bo‘ladiki, yoshlarning musiqiy savodxonligini rivojlantirishda san‘at yo‘nalishida

(3rd international scientific and practical conference)

badiiy adabiyotga oid bilim egalari bilan hamkorlik ham katta o‘rin tutadi. Zero yaxshi ashula shoir, bastakor va ijrochi hamkorligi mevasidir. Musiqiy asar uchun matn tanlashda mutaxassislarga mumtoz adabiyotni bilish zarur bo‘ladi. Buni birgina maqom san’ati bilimdoni Yunus Rajabiy faoliyati misolida ham ko‘rishimiz mumkin. Yunus Rajabiy shashmaqom kuylariga mos matn tanlashda Lutfiy, Navoiy, Bobur, Mashrab, Nodira, Uvaysiy, Ogahiy, Munis, Komil, Muqimiy, Furqat kabi mumtoz shoirlar merosiga murojaat qilgan. Ularning serma’no g‘azallariga mos kuy tanlashda ularning vazniga katta e’tibor bergan. Agar g‘azal kalta vaznli bo‘lsa, iforiy kuylarga solgan. Agar g‘azal vazni zalvorli vaznda yaratilgan bo‘lsa, shunga mos maqom kuylariga qo‘yilgan. Shunday qilib yaratilajak mumtoz ashulaning matniy poydevori mustahkam qilib qo‘yilgan. [2] Bu an’ana bugun ham davom ettirilmoqda. Adabiy savodxonlikni rivojlantirish maqsadida bastakor va hofizlar uchun g‘azallar sharhiga bag‘ishlangan monografiya va o‘quv adabiyotlari yaratilmoqda. Jumladan, O. Matyoqubov [3], R.Qosimov [4], M. Nasritdinova [5], D.Murodova [6], R. Yunusov [7], O. Ibrohimov [8] kabi tadqiqotchilar musiqa ta’limi rivojiga katta hissa qo‘dilar.

Adabiyotshunoslar A.Hojiahmedov [9], N.Komilov [10], YO.Isoqov [11], B.To‘xliyev [12], R. Nosirov [13] tadqiqotlari san’atshunoslar uchun yordamchi manba bo‘lib xizmat qila oladi. Biz bu maqolada O‘zbekiston xalq artisti Ozodbek Nazarbekov kuylagan Lutfiyning “Sening” radifli g‘azalining badiiy xususiyatlari haqida fikr yuritimiz. Buning sababi ashula muxlislar orasida juda mashhur bo‘lib ketganiga qaramay, g‘azalning mazmuni, badiiy xususiyatlariga bag‘ishlangan tadqiqotlar hali yaratilgan emas.

Asosiy tahlil va natijalar (Results and analyses)

Avvallari Lutfiy g‘azallari faqat maqom yo‘lida, an’anaviy bastakorlik usullarida ijro etilar edi. S.Qobulova, E. Lutfullayev, U. Otayev kabi hofizlar Lutfiy g‘azallari bilan aytiladigan maqomiy ashulalari bilan el orasida mashhur bo‘lgan. Keyingi paytda xonanda O. Nazarbekov Lutfiy, Bobur va Mashrab g‘azallarini estrada yo‘lida kuylab, o‘ziga xos yangilik yaratdi. Shunisi e’tiborliki, O. Nazarbekov kuyga solgan “Sening” radifli g‘azal avval boshqa hofizlar tomonidan ijro etilmagan. Bu esa, Ozodbek uchun ikki jihatdan yaxshi imkoniyat bo‘lgan deyish mumkin. Birinchidan, avval ushbu asarga kuy bastalanmagan, binobarin har qanday kuy ixtiro darajasiga ko‘tarilishi mumkin. Ikkinchidan, avval kuyga solinmagan g‘azal ma’nosiga mos yangi kuy yaratilsa, bu hofizga ham katta muvaffaqiyat keltiradi. Bu holatni O.Nazarbekov kuy bastalab, o‘zi ijro etgan “Sening” radifli g‘azal taqdirida ham ko‘rish mumkin.

To‘g‘risini aytganda, sho‘ro zamonidagi hofizlar bu g‘azalga murojat qila olishmas edi. Birinchidan, tanlovchilar (bastakorlar va ularga she’r tanlab beruvchi mutaxassislar) bu asarni ilohiy ishqqa mansubligini bilgani uchun, unga tegishmagan. Ikkinchidan, merosning bisyorligi bu g‘azalga navbat yetmaganligidan ham bo‘lishi

mumkin. Nima bo‘lganda ham bu g‘azalni kuylash ilk bor faqat O.Nazarbekovga nasib etdi.

Bu asar ma’nosini bilish uchun albatta Sharq falsafasi, diniy aqida va ilohiy kitoblar mazmunidan xabardor bo‘lish kerak. Ta’kidlash kerakki, avvalo, unda shoir ikkinchi shaxsga qarata murojat qilgani uchun (“Sening”) matn mazmunini his etishda o‘quvchida katta fantaziya bo‘lishi kerak. YA’ni, “Sen” deganda dunyoviy ma’shuqani ham nazarda tutish mumkin, shu bilan birga sen deganda Allohni ham ko‘zda tutish mumkin. Chunki, “Sen” olmoshi ikki obyektga qarata aytilishi mumkin. Biz bu murojatni munajat deb hisoblaydigan bo‘lsak, uni diniy-tasavvufiy ta’limot asosida tahlil qilishimizga to‘g‘ri keladi. Uning mat’lasi shunday:

Ey, azaldin to abad, ko‘nglim giriftoring sening,
Chora qilkim, bo‘ldi jonim asru afgoring sening. [14]

G‘azal mazmunini tahlil qilishdan ilgari uning vazni va paradigmasini aniqlab olishimiz kerak. Bu g‘azal aruzning hajaz bahrida yozilgan. YA’ni, hajazi musammani maqsur vazniga tushadi. Aruzdagi paradigmasi quyidagicha:

Ey, a-zal-din // to -a-bad, ko‘ng // lim- gi-rif-to // ring se- ning,
Cho-ra qil-kim, // bo‘l-di jo-nim // as-ru af-go // ring se-ning.
- v - - // - v - - // - v - - // - v - -
fo - i -lo -tun // fo - i -lo -tun // fo - i -lo -tun // fo - i -lun

Diniy aqidaga ko‘ra miysoq kuni – Alloh bilan Odam ato o‘rtasida jannatda ahd-paymon bo‘lgan kuni barcha odam bolalari ruhi Odam atoga ko‘rsatilgan, deyiladi. Bu haqda Qur‘on tafsirlariga bag‘ishlangan asarlarda ishoralar ko‘plab ishoralar mavjud. Masalan, Mashrabda shunday bayt bor:

Lomakonning shahrida oshiqni shaydo qildi ishq,
Anbiyou avliyolarni huvaydo qildi ishq.

Ushbu baytlar mazmunini tushunib yetmoq uchun “Lomakonning shahrida ishq qachon oshiqni o‘ziga shaydo kildi? Payg‘ambarlar va valiylarni ishq huvaydo qilgan bo‘lsa - oshkor etgan bo‘lsa buning nima qiziq tomoni bo‘lishi mumkin?” deb bir zum o‘ylab ko‘rishimiz darkor. Lomakon, ya’ni makonsizlik shahri qayerda? Avvalo ishq qanday ma’noga ega va nimaga ishq yoki nimaga oshiqlik? Shubhasiz, bu o‘rinda Olohga bo‘lgan insoniy sevgi nazarda tutilmoqda.

“Qisasi Rabg‘uziy”da shunday naql bor: Odam Ato bilan Momo Havo bug‘doy daraxti mevasidan tanavvul etishgach, jannatdan chiqariladigan bo‘ldilar. Buni anglab Odam Ato «Rabbano, zallamno» – Ey Rabbim, biz o‘z-o‘zimizga zulm qilibmiz-da, deb afsus-nadomat chekdilar. Oloh subhonahu va taolo, ahvol shundayligidan farishtalar orqali xabar berib, Odam alayhissalomni yupantirdi: “Ey Odam, xafa bo‘lma, sen Yer yuziga tushib, Havo bilan birga yashab, ko‘p bola-chaqa orttirasan, ular navbatma navbat yashab, dunyodan o‘tadilar, ularni qayta tiriltirib boqiy

(3rd international scientific and practical conference)

dunyodagi dargohingam olurman”, dedi. Farishtalar Alloh izni bilan Odam kiftini (yelkasini) ochib, keyin tug‘iladigan barcha farzandlari ruhi ko‘rsatishdi. Ular chumolidan ham kichik, g‘oyat ko‘p edi. Odam aytdilar: “Ey Olloh, bular g‘oyat ko‘p-ku, yer yuziga kanday sig‘adi?”

Ollah xitobi keldiki, “Tirigi Yer yuzida yashaydi, o‘ligini yer ostida asrayman. Yana jannat va do‘zaxni ham yaratdimki, menga itoat va ibodat qilganlarini Jannatga solurman, menga ibodat qilmay, dunyoni sevib, gunohlar kilib o‘tgan bandalarimni do‘zahga solurman”.

Odam alayhissalom iltimosiga ko‘ra, Ollah taolo barcha odam bolalari ruhini o‘ziga chorladi: “Alastu birabbikum - sizlarning yaratquvchingiz emasmanmu?”.

Ruhlar aytdilar: “Qolu balo” – xuddi shunday, sen bizning Parvardigorimizsan.

Ollah aytdi: “Ey ruhlar, dunyoni ko‘rib kelingiz”.

Ruhlar dunyoni ko‘rgani ketdilar. Ko‘plari qaytib kelmadi.

Ollah so‘radi: “Qolganlaringiz qayerda qoldi?”

Ruhlar aytdilar: “Dunyo chiroyi yoqib qolib, u yerda qoldilar, endi keladilar”.

Ollah qaytdi: “Endi jannatni ko‘rib kelinglar”.

Ruhlar jannatni ko‘rgani ketdilar. Ko‘plari qolib ketib, ozchiligi qaytib keldi.

Ollah so‘radi: “Qolganlaringiz qani?”.

Ruhlar aytdilar: “Jannat yoqib qolib, u yerda qoldilar, endi kelishadi”.

Ollah so‘radi: “Sizlar nima uchun keldingiz?”

Ozchilik ruhlar dedilar: “Dunyoni ko‘rdik, go‘zal va shirin ekan, ammo vaqtinchalik ekan, jannatni ko‘rdik, yaxshi ekan, ammo u yerda seni ko‘rmadik. Bizga dunyo ham, jannat ham kerak emas, sen o‘zing keraksan, sen o‘zing dunyodan ham, jannat ne‘matlaridan ham go‘zalsan, ey Rabbimiz, biz sening visolingni istaymiz. Iloho, anta maksudi va rizoka matlubiy – Iloho, o‘zing maqsadimizsan, talabimiz sening rizoligingdir”.

Ollah aytdi: “Mening visolimni boqiy hayotda istaydigan bandalarimga dunyoda qattiq azoblar bo‘ladi, shuni ko‘targani bardoshlaring yetadimi?”

Ruhlar aytdilar: “Iloho, o‘sha dunyoda, bizga azob-uqubat yuzlanganda sen bizni ko‘rib turasanmi?” Ollah aytdi: “Ha, ko‘rib turaman”.

Ruhlar aytdilar: “Undoq bo‘lsa, biz rozimiz”. Rivoyat qilishlaricha, Dunyoda ham qolmay, jannatda ham qolmay zudlik bilan Ollah qoshiga yetib kelgan ruhlar payg‘ambarlar va avliyolar ruhi ekan. Ular o‘sha paytda ham bu dunyoga kelmay turib, ya‘ni **lomakon shahrida** Ollohni ko‘rib, uning jamoliga, kamoliga va adliga shaydo bo‘lib qolgan oshiqlar ekan.[15]

Vaqtiki, odam farzandlari yer yuziga yoyilib, tarqalib ko‘paydilar, ular ichidan solihlari boshqalarni Ollah yo‘liga chorlab, amri ma‘ruf va nahi munkar-qildilar, gunoh ishlardan kaytardilar. Natijada ularni haq tanib bildi. Huvaydo bo‘ldilar - Ollah ishqi ularni el ko‘ziga oshkora qildi. Ruhleri dunyoni ko‘rgani kelib, kech qolib ketgan

bandalar esa yorug‘ dunyoda mol-mulk, bog‘-rog‘larga muhabbat qo‘ydi, bu narsalarga egalik qilishga urindi, bu yo‘lda kim ularga xalaqit bersa, zulm qildi, urdi, o‘ldirdi, qiynadi. Ruhlarini jannatni ko‘rgani borib, kech qolib kelgan bandalar esa yorug‘ dunyoga kelganda dunyoparast qavmlar xizmatini qilib azob-uqubat chekib, Xudoning adolatidan umid qilib yashab o‘tdilar.

Demak, huvaydo bo‘lish lomakondan vujud olamiga kelishni ifodalaydi. Tug‘ilish yo‘qdan bino bo‘lish emas, balki baqo olamidan fano olamiga kelishdir. Baqo olamidan yana baqo olamiga o‘tish uchun dunyoga kelish, yashash, amal daftariga ega bo‘lish darkor.

Lutfiy g‘azalida ham biz yuqorida keltirgan naql ma’nosiga ishora bor.

Ey, azaldin to abad, ko‘nglim giriftoring sening,
Chora qilkim, bo‘ldi jonim asru afgoring sening.

Ey Alloh, ibtidodan to abadgacha qiyomatgacha ko‘nglim sening sevgingga bog‘langan, ya’ni giriftordir, chorasini topib bergilki, jonim afgor, ya’ni kuchsiz va g‘amgin bo‘lib qolgan.

Keyingi baytlarda shoir majoziy ishqdan so‘zlaydi. Oshiq ma’shuqani ko‘rishni istaydi, ammo u joni chiqish arafasida ham kelmaydi.

Jon berur chog‘da qoshimg‘a Tangri uchun kel, begim,
Bore ko‘rmish bo‘lg‘amen bir lahza diydoring sening.

Men jon berar mahalda, ey begim, rahm qilib yonimga kel, zora shu bahonada seni yana bir marta ko‘rib qolsam. Shunday deb sening rahmingni keltirmasam, sendan xabar olmaysan. Ammo shoirning dilbari uning ohu nolasiga parvo ham qilmaydi. Oshig‘imni qiynayapman deb ham o‘ylamaydi ham.

Dilbarimning mazhabida yo‘q turur rasmi vafo,
Ey ko‘ngul, ne yerga yetgay nolai zoring sening.

“Molik ul kalom” Lutfiy bu yerda xazil-mutoiba usulidan foydalanib latif bayt paydo qilgan. YA’ni, mening dilbarim ixtiyor etgan mazhab shunday mazhabki, unda vafo qilish haqida rasm-qoida yo‘q. Bevafoqlik uning uchun odatiy holat. Shunday bo‘lgach, ey bechora ko‘ngil, sening nolayu zoring qayerga ham yetar edi. Ammo hasta bo‘lib, jonim chiqayotganda sening kelishingni kutishim bemoru mastligimdandir. Shuning uchun mast-devona bandang so‘ziga e’tibor berma. Chunki,

Shar’ ichinda bo‘lsa uzruk so‘ziga yo‘q e’tibor,
Qonima bergay tonuqlik ikki ayyoring sening.

Shariat qozisi huzurida mast kishining guvohligi e’tiborga olinmaydi. Men ham bu so‘zni mastlik holatida gapiryapman. Ammo sening “ikki ayyoring”, ya’ni ikki ko‘zing to‘kilgan qonimga guvohlik beradi. Menga shu tasallining o‘zi yetarli.

Har qachon Lutfiyni o‘ltursang jafo tig‘i bila,
Anda ham bo‘lg‘ay mening ruhim madadkoring sening.

Har qachon Lutfiyni jabr-sitam tig'i bilan bilan o'ldirsang, yomonlik qildim-a, deb g'am tortmagil. O'sha paytda mening ruhim senga madadkor bo'ladi, ya'ni sening gunohingni kechirishini o'zim so'rab beraman.

Bu g'azalda oshiqning iltiroblari, yor jafosi, oshiqning ma'shuqa qoshida iltijolar qilishi juda ta'sirli ifodalangan. G'azalda qarama qarshilik, tazod – zid qo'yish, lutf, mutoiba kabi san'atlardan mohirona foydalanilgan. O. Nazarbekov g'azalning radifi bo'lgan "Sening" so'zini shu qadar ta'sirli intonatsiya bilan uch marta talaffuz qilganki, unda iltijo, sevish holatlari to'liq aks ettirilgan. Agar bu g'azal an'anaviy yo'lda aytilganda, hofizlar ehtimol, bunchalik ta'sirchanlikni hosil eta olmagan bera olmagan bo'lur edilar. Buni ham zamonaviy musiqa asboblardan unumli foydalanish samarasi, yangicha ijroning o'ziga xos jihatlaridan biri deya olamiz.

Xulosalar va tavsiyalar (Conclusions and recommendations)

O'zbekistonda an'anaviy ijrochilik borgan sari rivojlanib borayotir. Bunda milliy o'zlikni anglash, merosimizni tiklash, asl musiqiy merosimizni jahon miqyosida targ'ib etish bo'yicha amalga oshirilgan ishlarning o'rni katta. Qolaversa, respublikamizda an'anaviy ijrochilik ta'limining to'g'ri yo'lga qo'yilgani asosiy yutuq sanaladi. Maqom ijrochiligida an'anaviylik tajribalari hozircha ustunlik qilmoqda. Yangilikdan ko'ra, avvalgi ijrolarni o'zlashtirish ustunlik qilmoqda. Chunki o'zlashtirish – bu o'rganish, ijro etish demakdir. Ammo an'anaviy musiqa ijrochiligi juda ilgarilab ketdi. Bu avvalo, sozlar qatoriga yangi sozlarning qo'shilishi (qonun, ud), ansaml a'zolari sonining ortishida ko'rindi. Yoshlar an'anaviy ijroga sayqal berish borasida yangiliklar ixtiro qilishdi.

An'anaviylikda matnlarning ma'nosini o'rganishga e'tibor passivlik qilardi. Endilikda esa, matnlar mazmunini bilishga intilish kuchaydi. Aruz vaznida yozilgan g'azallar har ikki yo'nalish uchun ham universal vazifa bajara olishini isbotladi. O.Nazarbekov tajribasi mumtoz g'azallar faqat maqom san'ati manbai degan bir tomonlama fikr yuritadigan aqidani yo'qqa chiqardi. Bu esa estrada yo'nalishida ham mumtoz she'riyat namunalaridan g'azal tanlash tajribasini yoshlarga o'rgatish mumkin.ligini ko'rsatib qo'ydi. Mumtoz g'azallardan yaratilgan qo'shiqlar sharhida noto'g'ri talqinlar berilmasligi uchun shu paytgacha ijtimoiy tarmoq orqali jamoatchilik orasida tarqalgan noilmiy talqinlarga o'z vaqtida mutaxassislar tomonidan xolis munosabatlar uyushtirib turish maqsadga muvofiqdir.

Mumtoz g'azallar tarkibida diniy mavzuga oid asarlar ham bisyorligi, buni ham bir guruh kishilar odamarning hissiy tuyg'ularini jumbishga keltirish uchun ishlatishga harakat qilingani seziladi. Shuni e'tiborga olib, matn tanlashda lirik va ijtimoiy mavzularga tegishli tushunishga oson xalqchil va xalqona uslubga ega g'azallarni izlash kerak. O. Nazarbekov tanlagan g'azallar sharhidan iborat alohida kitob tayyorlab, estrada yo'nalishi talabalari uchun o'quv qo'llanma yaratish loyihasini amalga oshirish ijobiy natija beradi. Lutfiy g'azallari asosida yaratilgan zamonaviy ijro

(3rd international scientific and practical conference)

uslubiga mansub qo'shiqlar asosida lirik videoroliklar tayyorlash, buning uchun munosib ssenariylar yozish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

- [1] <https://www.gazeta.uz>
- [2]. Yunus Rajabiy. O'zbek xalq musiqasi. (I, II, III,IV-V jildlar. Fan. T.: 1960.
- [3]. Matyoqubov O. Og'zaki an'anadagi professional musiqaga kirish. T.: 1983.
- [4]. Qosimov R.. An'anaviy tanbur ijrochiligi. Darslik. «Cho'pon» nashriyoti. T.: 2002.
- [5]. Nasritdinova M., Toshaliyev D., Murodova D. An'anaviy ijrochilik san'atining hozirgi davr muammolari // Internet.
- [6]. Yunusov R. Sharq xalqlari maqom san'ati tarixi. Darslik. T.: 2021.
- [7]. Qosimov R. An'anvaiy ijrochilik. Darslik. T.: 2013
- [8]. Ibrohimov O. Maqomdon Ishoq Rajabov. // "Maqom" jurnali. №1 son. B. 21-27.
- [9]. Hojiahmedov A. O'zbek aruzi nafosati. Adabiyot uchqunlari. T.: 1998.
- [10]. Komilov N. Hizr chashmasi. Sharq. T.: 2010.
- [11]. Isoqov Yo. Navoiyning poetik mahorati. Fan. T.: 1973.
- [12]. To'xliyev B. Alisher Naoiy g'azallari sharhi. "Bayoz" nashriyoti. T.: 2013.
- [13]. Nosirov R. Soz bilan suhbat. Muharrir. T.: 2009.
- [14]. Lutfiy. G'azallar. Fan. T.: 1996.
- [15]. Avliyolar sultoni. Turonlik valiyilar. "Yangi asr avlodi" nashriyoti. T.: 2004. 257 b. B.201.